

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ТА СПАДКОВИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Резворович К. Р., Юніна М. П.

ВСТУП

Воєнний стан ускладнив реалізацію та судовий захист сімейних і спадкових прав військовослужбовців через специфіку проходження служби та обмежені можливості їх особистої участі в судочинстві. Актуальними є питання захисту сімейних і майнових прав, реалізації спадщини та соціальних гарантій, а також застосування спеціальних процесуальних механізмів, зокрема зупинення провадження за п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України¹.

Законодавчі зміни після 2022 року, зокрема щодо посвідчення заповітів і спадкових строків², адаптували правове регулювання до умов воєнного стану, однак виявили низку матеріально-правових і процесуальних проблем. Їх розв'язання потребує узгодження законодавчих і процесуальних механізмів судового захисту з урахуванням сучасної практики Верховного Суду.

Окремі аспекти цієї проблематики висвітлено в працях вітчизняних науковців-цивілістів. Загальнотеоретичні засади правового статусу військовослужбовців та членів їхніх сімей, а також питання їхнього соціально-правового захисту досліджують Д. Ковальов³ та Л. Малюга⁴. На особливостях захисту прав військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах воєнного стану зосереджують увагу Н. Добренька, Я. Новак та В. Сидоренко⁵, які вивчають правовий механізм забезпечення відповідних прав, аналізують чинне законодавство та окреслюють напрями його вдосконалення. Особливості правового регулювання проходження військової служби розглядає

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.08.2022).

² Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text> (дата звернення: 03.08.2026).

³ Ковальов Д. І. Правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 89, Ч. 2. С. 441–445. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.67>.

⁴ Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. 2023. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 150–159. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22>.

⁵ Добренька Н. В., Новак Я. В., Сидоренко В. В. Основи захисту прав військовослужбовців та їх родин під час війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Т. 1, № 90. С. 48–52. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.7>.

А. Яремчук.⁶ Сімейно-правовий аспект проблеми досліджує Є. Синельников⁷, який з'ясовує особливості врегулювання спорів щодо визначення місця проживання малолітньої дитини в умовах воєнного стану. Застосування медіації-консiliaції в сімейних конфліктах за участю військовослужбовців та членів їхніх сімей вивчає Н. Бондаренко-Зелінська⁸. Спадковий аспект розкривають К. Резворович і М. Хаджийський⁹, В. Маковій¹⁰, Н. Новицька, А. Новицький та Н. Салецька¹¹, зосереджуючи увагу на реалізації спадкових прав у воєнний і післявоєнний періоди, особливостях участі військовослужбовців у спадкових правовідносинах, ускладненому доступі до нотаріальних послуг, втраті документів, юридичних колізіях та необхідності вдосконалення механізмів захисту прав спадкоємців.

Водночас взаємозв'язок матеріально-правових і процесуальних механізмів судового захисту сімейних та спадкових прав військовослужбовців з урахуванням новітніх законодавчих змін і сучасної практики Верховного Суду зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів судового захисту сімейних і спадкових прав військовослужбовців та членів їхніх сімей у цивільному судочинстві України в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі завдання:

1) дослідити особливості доказування та процесуальних гарантій захисту прав військовослужбовців у сімейних справах, зокрема у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю, з урахуванням сучасних правових позицій Верховного Суду;

⁶ Яремчук А. А. Поняття та зміст правового регулювання проходження військової служби в Україні. *Київський часопис права*. 2026. № 1. с. 293-300. DOI: <https://doi.org/10.32782/kjp/2026.1.41>

⁷ Синельников Є.В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 64–69. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.10>.

⁸ Бондаренко-Зелінська Н. Л. Переваги застосування при врегулюванні сімейних конфліктів за участю військовослужбовців та членів їх сімей комбінованої примирної процедури медіації-консiliaції. *Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни*: зб. тез Всеукраїнського круглого столу (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року) . Хмельницький, 2024. С. 15–18. URL: <https://univer.km.ua/sites/default/files/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%D0%A1%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%9A%D1%80%20%D1%81%D1%82%202023.pdf> (дата звернення: 03.08.2026).

⁹ Резворович К., Хаджийський М. Сучасні правові виклики реалізації спадкових прав у воєнний та післявоєнний періоди. *Публічно-правове та приватно-правове регулювання окремих сфер суспільних відносин*. 2025. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-17>.

¹⁰ Маковій В. П. Особливості участі військовослужбовця у спадкових правовідносинах в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Т. 1, № 92. С. 456–463. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.65>.

¹¹ Новицька, Н. Б., Новицький, А. М., Салецька, Н. М. Правові підстави реалізації права на вступ у шлюб у умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. № 2(19). С. 126–134. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(19\)-2025-126-134](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-126-134).

2) проаналізувати особливості реалізації та судового захисту спадкових прав військовослужбовців і членів їхніх сімей, зокрема підстави поновлення строків прийняття спадщини, а також правові механізми оскарження заповітів, посвідчених командирами військових частин;

3) визначити критерії належного застосування положень п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України¹² щодо зупинення провадження у справах за участю військовослужбовців та розробити пропозиції щодо запобігання процесуальним зловживанням.

1. Матеріально-правові гарантії захисту спадкових прав військовослужбовців в умовах воєнного стану

Військова служба є особливим видом публічної служби, що пов'язаний із виконанням конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та зумовлює набуття особою спеціального правового статусу. Його особливість полягає в поєднанні встановлених законом обмежень окремих прав із додатковими державними гарантіями, зумовленими характером виконуваних службових завдань. У сфері цивільних правовідносин така специфіка набуває особливого значення в умовах воєнного стану, коли виконання бойових завдань, перебування військовослужбовця в районі бойових дій, обмежений доступ до нотаріальних послуг та інші об'єктивні обставини можуть ускладнювати реалізацію його майнових і спадкових прав.

Однією з основних гарантій реалізації спадкових прав є забезпечення можливості військовослужбовця належним чином розпорядитися власним майном на випадок смерті. В умовах воєнного стану загальний порядок посвідчення заповітів був адаптований до особливостей проходження військової служби. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»¹³ було розширено коло уповноважених суб'єктів, які можуть посвідчувати заповіти військовослужбовців, надавши відповідні повноваження командирам військових частин та уповноваженим ними посадовим особам. Такий механізм має компенсувати обмежену можливість звернення військовослужбовця до нотаріуса та забезпечити реальність його права на розпорядження майном.

Водночас розширення повноважень щодо посвідчення заповітів на рівні підзаконного нормативного акта породжує питання щодо узгодженості такого регулювання з положеннями Цивільного кодексу України¹⁴. Оскільки порядок посвідчення заповіту та вимоги до його форми визначаються цивільним законодавством, спеціальні правила, запроваджені в умовах воєнного стану, мають бути належним чином узгоджені з нормами Цивільного кодексу України. У зв'язку з цим доцільним видається нормативне закріплення спеціального порядку посвідчення заповітів військовослужбовців безпосередньо в Цивільному кодексі України. Альтернативним напрямом удосконалення правового регулювання може бути

¹² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.08.2026).

¹³ Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.08.2026).

¹⁴ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 03.08.2026).

використання зарубіжного досвіду щодо запровадження інституту екстраординарного заповіту, дійсність якого за визначених законом умов підлягає спрощеній перевірці після припинення надзвичайних обставин.

Важливим складником гарантування дійсності такого волевиявлення є його належна реєстрація. Спеціальними правилами передбачено механізм передачі примірника заповіту від військової частини до уповноважених органів та подальшого внесення відомостей до Спадкового реєстру. Така процедура спрямована на збереження документа, запобігання його втраті або несанкціонованій зміні та забезпечення можливості його подальшого використання під час оформлення спадщини. Отже, спеціальний порядок реєстрації виконує не лише технічну, а й гарантійну функцію, забезпечуючи збереження волевиявлення військовослужбовця до моменту відкриття спадщини.

Окрему групу правових питань становить визначення моменту відкриття спадщини в разі загибелі або зникнення безвісті військовослужбовця. Від встановлення юридичного факту смерті безпосередньо залежить можливість спадкоємців реалізувати право на прийняття спадщини та оформити відповідні майнові права. У таких випадках можуть застосовуватися різні процесуальні механізми, зокрема оголошення особи померлою та встановлення факту смерті особи в певний час. Останній механізм має особливе значення в умовах воєнного стану, оскільки дає змогу пов'язати виникнення спадкових правовідносин із конкретно встановленим моментом смерті особи та, за наявності належних доказів, уникнути тривалого очікування, пов'язаного із загальною процедурою оголошення особи померлою.

Не менш важливим питанням є дотримання строків прийняття спадщини. Воєнні дії, перебування спадкоємців на тимчасово окупованих територіях, переміщення населення, обмежений доступ до нотаріальних послуг та інші обставини можуть об'єктивно перешкоджати своєчасному зверненню із заявою про прийняття спадщини. У зв'язку з цим законодавство після 2022 року зазнало суттєвих змін щодо перебігу та обчислення спадкових строків, які мають забезпечити баланс між необхідністю дотримання правової визначеності та реальними можливостями спадкоємців реалізувати свої права в умовах війни. Особливого значення набуває Закон України № 3450-IX¹⁵, яким удосконалено порядок відкриття та оформлення спадщини та врегульовано окремі питання перебігу спадкових строків.

Зазначені зміни свідчать про формування спеціального режиму реалізації спадкових прав військовослужбовців та членів їхніх сімей, у якому загальні правила цивільного законодавства доповнюються спеціальними гарантіями, зумовленими умовами воєнного стану. Основні зміни в правовому регулюванні доцільно систематизувати шляхом порівняння відповідних механізмів до та після 2022 року (табл. 1).

¹⁵ Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text> (дата звернення: 03.08.2026).

Таблиця 1

**Порівняння цивільних і процесуальних норм щодо захисту прав
військовослужбовців та їхніх родин до і після 2022 року**

Критерій порівняння	Нормативне регулювання до 2022 року	Нормативне регулювання після 2022 року
Суб'єкт посвідчення заповіту	Виключно командир (начальник) військової частини або начальники госпіталів/санаторіїв	Перелік розширено: крім командирів, право надано також посадовим (службовим) особам, уповноваженим командиром
Порядок реєстрації заповітів у Спадковому реєстрі	Реєстрація здійснювалася державним нотаріальним архівом після прийняття примірника на зберігання	Запроваджено спеціальний порядок передачі документа через військову частину та уповноважені органи з подальшим внесенням відомостей до Спадкового реєстру
Перебіг та строки прийняття спадщини	Суворе дотримання загального 6-місячного строку. Поновлення пропущеного строку – лише через суд за наявності поважних причин.	Запроваджено спеціальне регулювання перебігу спадкових строків з урахуванням умов воєнного стану, надалі врегульоване законодавчими змінами, зокрема Законом України № 3450-IX
Встановлення юридичних фактів для відкриття спадщини	Застосування стандартних процедур оголошення особи померлою після спливу загальних тривалих строків	Активне застосування спеціальної судової процедури встановлення факту смерті в певний час без прив'язки до річних строків для швидкого захисту прав спадкоємців.

Джерело: узагальнено автором на основі ¹⁶

Порівняльний аналіз засвідчує, що після запровадження воєнного стану законодавче регулювання спадкових правовідносин за участю військовослужбовців було адаптовано до умов, за яких застосування загальних нотаріальних і процедурних механізмів може бути об'єктивно ускладненим. Розширення кола осіб, уповноважених посвідчувати заповіти, спеціальний порядок їх реєстрації та зміни в регулюванні спадкових строків спрямовані на забезпечення безперервності реалізації майнових прав військовослужбовців і їхніх спадкоємців.

При цьому така адаптація породжує низку правозастосовних питань. Насамперед це стосується узгодження спеціального підзаконного регулювання з положеннями Цивільного кодексу України, належного документування волевиявлення військовослужбовця та забезпечення однакового підходу до встановлення юридичних фактів, необхідних для оформлення спадщини. Таким чином, матеріально-правові гарантії захисту спадкових прав військовослужбовців в умовах воєнного стану поєднують спеціальні правила розпорядження майном, його документального забезпечення та реалізації спадкових прав, проте їх ефективність безпосередньо

¹⁶ Маковій В. П. Особливості участі військовослужбовця у спадкових правовідносинах в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Т. 1, № 92. С. 456–463. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.65>.

залежить від узгодженості матеріальних норм із процесуальними механізмами їх реалізації.

2. Особливості судового захисту сімейних прав військовослужбовців

Не менш важливе значення в умовах воєнного стану має забезпечення права військовослужбовців на створення сім'ї та підтримання сімейних зв'язків. Специфіка виконання військовослужбовцями службових і бойових завдань об'єктивно зумовлює обмеження можливостей спільного проживання з членами сім'ї, особистого спілкування та участі в розв'язанні сімейних питань. Водночас такі обставини не повинні призводити до необґрунтованого обмеження сімейних прав. Як справедливо зазначає Л. Малюга, забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану передбачає створення належних правових та організаційних умов для реалізації гарантованих державою прав з урахуванням особливостей проходження військової служби¹⁷. З огляду на це, підтримання сімейних зв'язків може забезпечуватися, зокрема, шляхом надання відпусток за сімейними обставинами та створення можливостей для комунікації з членами сім'ї, якщо це не суперечить вимогам національної безпеки, босздатності підрозділу та безпеки особового складу.

Особливого значення набуває судовий захист сімейних прав у спорах щодо визначення місця проживання дитини. В умовах воєнного стану врегулювання таких спорів потребує врахування обставин, які безпосередньо пов'язані з безпекою дитини, місцем проживання батьків, характером їхньої зайнятості та проходженням військової служби. Є. Синельников обґрунтовує необхідність виваженої оцінки судами обставин, пов'язаних із проходженням одним із батьків військової служби, участю в бойових діях або перебуванням у відрядженні для виконання бойових завдань, наголошуючи, що сам факт запровадження воєнного стану не може автоматично визначати місце проживання дитини з одним із батьків¹⁸.

Водночас сучасна правозастосовна практика виявляє ризики використання сімейно-правових механізмів для досягнення цілей, не пов'язаних безпосередньо із захистом прав та інтересів дитини. Так, звернення до суду з вимогою про визначення місця проживання дитини може використовуватися для створення формальних підстав для отримання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації або реалізації права на перетин державного кордону. За таких обставин суд має встановлювати реальність спору між батьками, фактичні умови проживання дитини та відповідність заявлених вимог її найкращим інтересам. У разі встановлення відсутності реального спору та формального характеру звернення застосуванню підлягають передбачені цивільним процесуальним законодавством наслідки, зокрема закриття провадження у зв'язку з відсутністю предмета спору¹⁹. Такий підхід дає змогу забезпечити належний захист прав дитини та запобігти використанню цивільного

¹⁷ Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. 2023. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 150–159. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22_

¹⁸ Синельников Є.В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 64–69. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.10_

¹⁹ Синельников Є.В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 64–69. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.10_

судочинства для отримання правових наслідків, які не є предметом відповідного спору.

Окремого значення набуває адаптація процесуальних механізмів до об'єктивних умов воєнного стану, за яких особиста участь військовослужбовця в судовому провадженні може бути істотно ускладнена або неможлива. У цьому контексті заслуговує на увагу проєкт Закону № 8358 від 13 січня 2023 року²⁰, спрямований на вдосконалення здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану. Законопроект передбачає, зокрема, зміни до процесуального законодавства щодо застосування письмового провадження, судових викликів і повідомлень, а також вручення процесуальних документів. Застосування відповідних процесуальних механізмів має забезпечувати баланс між правом учасника справи на безпосередню участь у судовому розгляді та необхідністю своєчасного врегулювання спору за обставин, зумовлених проходженням військової служби.

Специфічну категорію сімейних і спадкових справ становлять справи, пов'язані з відновленням правового статусу особи, яка була визнана безвісно відсутньою або оголошена померлою, але згодом з'явилася. У такому випадку скасування відповідного судового рішення зумовлює необхідність відновлення юридичного статусу особи та приведення у відповідність пов'язаних із ним актів цивільного стану. Відповідна процедура має значення не лише для особистих немайнових прав, а й для відновлення сімейних правовідносин, які зазнали змін унаслідок визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою²¹. Зокрема, у разі появи особи, оголошеної померлою, виникає питання про правові наслідки скасування відповідного рішення для її шлюбу. Відновлення шлюбних правовідносин пов'язується з установленнями законом умовами, зокрема з відсутністю нового зареєстрованого шлюбу другого з подружжя. Водночас повернення особи, яка була оголошена померлою, має безпосередній вплив і на спадкові правовідносини, що виникли внаслідок попереднього відкриття спадщини. Отже, судові рішення про відновлення правового статусу такої особи може зумовлювати необхідність перегляду майнових та спадкових наслідків, які виникли в період її відсутності.

Майновий аспект судового захисту у цій категорії справ пов'язаний насамперед із визначенням правового режиму майна, набутого подружжям під час шлюбу, а також майнових прав, що виникають у членів сім'ї військовослужбовця. Особливого значення набуває встановлення джерела набуття майна та правової природи коштів, які були використані для його придбання, оскільки проходження військової служби саме по собі не змінює загальних засад правового режиму майна подружжя. Водночас

²⁰ Проєкт Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358 від 13.01.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41130> (дата звернення: 03.08.2026).

²¹ Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія / за ред.: С. О. Харитонова, О. І. Харитоновіч, К. Г. Некіт ; упор.-укл. Ю. С. Маршук ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. с. 160. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44198270-fb58-478d-aa62-835477f5dd40/content> (дата звернення: 03.08.2026).

у кожній конкретній справі суд має встановлювати обставини набуття майна, характер відповідних виплат та їх цільове призначення.

Окрему категорію становлять справи про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Для військовослужбовців та членів їхніх сімей встановлення такого факту може мати не лише сімейно-правове, а й майнове та соціальне значення, оскільки від нього може залежати реалізація права на майно, набуте за час спільного проживання, а також окремих соціальних гарантій. Відповідно, судове встановлення відповідного факту має ґрунтуватися на сукупності доказів, які підтверджують спільний побут, взаємні права та обов'язки, спільні витрати, ведення господарства та інші ознаки фактичних сімейних відносин.

Таким чином, судовий захист сімейних прав військовослужбовців в умовах воєнного стану характеризується поєднанням загальних цивільно-правових засад із необхідністю врахування спеціальних обставин проходження військової служби. Особливого значення набувають перевірка реальності сімейного спору, забезпечення найкращих інтересів дитини, адаптація процесуальних механізмів до умов військової служби, відновлення правового статусу осіб, які повернулися після визнання безвісно відсутніми або оголошення померлими, а також належна кваліфікація майнових правовідносин. У сукупності це формує окремий напрям цивільно-правового захисту, у межах якого суд має забезпечувати не лише відновлення порушеного права, а й недопущення використання процесуальних механізмів всупереч їхньому правовому призначенню.

3. Процесуальні механізми судового захисту прав військовослужбовців та напрями їх удосконалення

Одним з основних процесуальних механізмів захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану є зупинення провадження у справі на підставі п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України. Відповідно до цієї норми суд зобов'язаний зупинити провадження в разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, переведених на воєнний стан. Особливого значення для формування єдиної практики застосування зазначеної норми набула постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі № 754/947/22²². Велика Палата Верховного Суду відступила від попередніх правових підходів, відповідно до яких для зупинення провадження необхідно було встановлювати факт переведення конкретної військової частини на воєнний стан або з'ясувати характер виконуваних нею завдань. Суд виходив із того, що з моменту запровадження режиму воєнного стану та загальної мобілізації Збройні Сили України та інші відповідні військові формування загалом функціонують в умовах особливого періоду, а тому для застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України немає потреби додатково встановлювати факт переведення конкретної військової частини на воєнний стан чи її безпосередньої участі в бойових діях. Водночас суд має отримати належні докази перебування конкретного учасника справи на військовій службі, якими можуть бути, зокрема, військовий квиток, наказ командира військової частини та інші документи, що підтверджують відповідний статус.

²² Постанова Верховного Суду від 12.11.2025 року у справі № 754/947/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131941691> (дата звернення: 03.08.2026).

Водночас імперативність зупинення провадження не має тлумачитися ізольовано від основоположних засад цивільного судочинства. Велика Палата Верховного Суду наголосила, що відповідний процесуальний механізм запроваджений насамперед як гарантія реалізації прав військовослужбовця, а тому не може застосовуватися всупереч його волі та інтересам. Якщо військовослужбовець як сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, бажає продовження розгляду справи по суті – особисто або через представника, – суд має врахувати таке волевиявлення та не зупиняти провадження²³. Таким чином, сучасний підхід Верховного Суду передбачає необхідність узгодження імперативної процесуальної гарантії з принципами диспозитивності, доступу до правосуддя та ефективності судового захисту.

Інший напрям процесуальних проблем пов'язаний із доказуванням юридично значущих фактів, від встановлення яких залежить реалізація членами сімей загиблих військовослужбовців права на соціальні гарантії та одноразову грошову допомогу. Показовою в цьому контексті є постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 березня 2026 року у справі № 709/2037/24²⁴. Суд наголосив, що встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу потребує доведення сукупності ознак фактичних сімейних відносин, зокрема спільного проживання, спільного побуту, спільного бюджету, здійснення спільних витрат, придбання майна в інтересах сім'ї, а також взаємних прав та обов'язків, притаманних подружжю. Окремі докази, зокрема спільні фотографії, спільний відпочинок або переказ коштів, самі по собі не є достатніми для встановлення відповідного юридичного факту.

Верховний Суд водночас підтвердив застосування в таких справах стандарту більшої переконливості доказів та принципу балансу вірогідностей. Суд має оцінювати кожний доказ окремо та всі докази в їх сукупності, враховуючи їх належність, допустимість, достовірність, достатність і взаємний зв'язок. Такий підхід має особливе значення у справах за участю сімей військовослужбовців, оскільки тривале перебування особи на службі, виконання бойових завдань та об'єктивна неможливість постійної фізичної присутності за місцем проживання можуть впливати на характер доказів сімейних відносин. Водночас сама специфіка військової служби не звільняє заявника від обов'язку довести сукупність обставин, необхідних для встановлення юридичного факту.

Процесуальне значення у цій категорії справ має також правильне визначення суб'єктного складу учасників спору. У постанові Верховного Суду від 19 червня 2026 року у справі № 131/526/24²⁵ суд звернув увагу, що вимоги про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та перебування на утриманні можуть безпосередньо впливати на права інших осіб, які мають право на спадщину або одноразову грошову допомогу у зв'язку із загибеллю військовослужбовця. У конкретній справі Верховний Суд встановив, що неповнолітні та малолітні діти загиблого є особами, які прийняли спадщину відповідно до статті 1268 ЦК України, а

²³ Постанова Верховного Суду від 12.11.2025 року у справі № 754/947/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131941691> (дата звернення: 03.08.2026).

²⁴ Постанова Верховного Суду від 25.03.2026 року у справі № 709/2037/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135189894> (дата звернення: 03.08.2026).

²⁵ Постанова Верховного Суду від 19.06.2026 року у справі № 131/526/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137690586> (дата звернення: 03.08.2026).

тому мали бути залучені до участі у справі як належні відповідачі. Неналежний суб'єктний склад став підставою для зміни мотивувальної частини судового рішення.

Ця правова позиція має важливе значення для забезпечення процесуальної економії та ефективності судового захисту, оскільки встановлення юридичного факту, який впливає на майнові або соціальні права кількох осіб, не може здійснюватися без залучення всіх суб'єктів, права та інтереси яких можуть бути змінені відповідним судовим рішенням. Водночас у справах про встановлення фактів, необхідних для призначення одноразової грошової допомоги, спір про право може виникати саме між суб'єктами її отримання, а не між заявником та органом, який здійснює відповідну виплату. Такий підхід узгоджується із сучасною практикою Великої Палати Верховного Суду щодо розмежування окремого та позовного провадження.

Окремий процесуально-майновий аспект становить судовий захист прав подружжя на грошове забезпечення військовослужбовця. У постанові від 10 вересня 2025 року у справі № 176/2044/24²⁶, Верховний Суд визнав грошове забезпечення, нараховане військовослужбовцю в період перебування у полоні, об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Суд виходив із загального правила, відповідно до якого заробітна плата, пенсія, стипендія та інші доходи, одержані одним із подружжя під час шлюбу, належать до об'єктів спільної сумісної власності. При цьому суд встановив, що отримані кошти були повністю використані на потреби сім'ї, у зв'язку з чим підстав для повторного стягнення їх частини на користь іншого з подружжя не було. Водночас майно, набуте під час шлюбу з використанням такого грошового забезпечення та наявне на момент розгляду спору, може бути предметом окремого спору про поділ майна подружжя.

Наведена правова позиція має принципове значення для захисту майнових інтересів сімей військовополонених та інших військовослужбовців, за якими відповідно до законодавства зберігається грошове забезпечення. Водночас її застосування потребує встановлення конкретних обставин набуття, отримання та використання відповідних коштів, а також фактичного стану шлюбних відносин на момент їх отримання. Відповідно, судовий захист у таких справах має ґрунтуватися не лише на формальному визначенні правового режиму виплат, а й на встановленні способу їх фактичного використання та наявності майна, набутого з використанням відповідних коштів.

Значного практичного потенціалу набувають також позасудові способи врегулювання сімейних конфліктів за участю військовослужбовців та членів їхніх сімей. Особливості таких спорів полягають у тому, що поряд із юридичними питаннями вони часто охоплюють тривалі конфлікти, пов'язані з розділним проживанням, психологічним навантаженням, перебуванням одного з членів сім'ї за кордоном та необхідністю оперативного погодження питань щодо дітей і майна. У таких випадках медіація може забезпечити більш гнучкий механізм комунікації сторін, ніж традиційне судове провадження. Перспективним напрямом є поєднання медіаційної процедури з професійною правовою допомогою у формі комбінованої процедури «медіація-консиліація» (med-cons), що дає змогу одночасно працювати з конфліктом та забезпечувати юридично коректне оформлення досягнутих домовленостей.

Отже, удосконалення механізмів судового захисту прав військовослужбовців та членів їхніх сімей потребує комплексного узгодження матеріально-правових і

²⁶ Постанова Верховного Суду від 10.09.2026 року у справі № 176/2044/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130138397> (дата звернення: 03.08.2026).

процесуальних норм, а також упровадження спеціальних правових інструментів, адаптованих до умов воєнного стану. Насамперед необхідно усунути колізію між Постановою Кабінету Міністрів України № 164 та положеннями Цивільного кодексу України шляхом безпосереднього законодавчого закріплення спеціального порядку посвідчення заповітів військовослужбовців або запровадження інституту «екстраординарного заповіту». Такий підхід забезпечить належну законодавчу основу для спрощеного посвідчення волевиявлення військовослужбовця в екстремальних умовах із можливістю його подальшої перевірки після припинення відповідних обставин.

Водночас потребує вдосконалення практика доказування у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю та перебування на утриманні. Формування єдиних підходів до оцінки доказів має здійснюватися з урахуванням специфіки військової служби, зокрема тривалої відсутності військовослужбовця, виконання бойових завдань та особливостей документального підтвердження сімейних і майнових відносин, без зниження загального стандарту доказування. При цьому офіційні рапорти, довідки про проходження та умови військової служби, матеріали службових перевірок та інші документи, зумовлені специфікою військової діяльності, мають оцінюватися в сукупності з іншими доказами, а не відкидатися лише через їх відмінність від традиційних доказів сімейних відносин.

У процесуальному аспекті необхідно забезпечити стабільне та однозначне застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України з урахуванням правової позиції Великої Палати Верховного Суду щодо автоматичного поширення режиму воєнного стану на військові формування та необхідності врахування волевиявлення військовослужбовця. Водночас доцільним є формування чітких критеріїв оцінки добросовісності учасників процесу, які унеможливили б використання механізму зупинення провадження як засобу процесуального зловживання. У справах щодо дітей суди мають особливо ретельно встановлювати наявність реального спору про право, запобігаючи використанню судового рішення для досягнення цілей, не пов'язаних із фактичним захистом прав та інтересів дитини.

Окремого вдосконалення потребують процесуальні механізми розгляду справ за участю військовослужбовців, зокрема шляхом розвитку дистанційних форм участі в судовому провадженні, розширення можливостей письмового провадження та запровадження спеціальних способів судових викликів, повідомлень і вручення процесуальних документів. У цьому контексті перспективним є нормативне врегулювання відповідних положень, запропонованих у законопроекті № 8358²⁷, що сприятиме скороченню процесуальних затримок та забезпеченню своєчасного розгляду справ в умовах воєнного стану.

Важливим напрямом удосконалення захисту сімейних прав залишається розвиток альтернативних способів врегулювання спорів. Сукупне застосування зазначених механізмів дасть змогу забезпечити належний баланс між спеціальними гарантіями військовослужбовців, правами інших учасників цивільного процесу та вимогами ефективного правосуддя в умовах воєнного стану.

²⁷ Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358 від 13.01.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41130> (дата звернення: 03.08.2026)

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчило, що судовий захист сімейних і спадкових прав військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах воєнного стану потребує поєднання загальних цивільно-правових гарантій зі спеціальними процесуальними механізмами, адаптованими до особливостей військової служби. Встановлено, що чинне законодавство загалом створює необхідні правові передумови для реалізації таких прав, однак його застосування супроводжується низкою колізій та правозастосовних проблем.

Обґрунтовано необхідність удосконалення правового регулювання посвідчення заповітів військовослужбовців шляхом узгодження спеціальних положень воєнного стану з нормами Цивільного кодексу України. Важливим напрямом залишається також формування єдиних підходів до доказування фактів проживання однією сім'єю та перебування на утриманні з урахуванням специфіки проходження військової служби, без зниження встановленого процесуального стандарту доказування.

Аналіз судової практики підтвердив необхідність стабільного застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України для забезпечення дотримання процесуальних прав військовослужбовців з одночасним урахуванням їхнього волевиявлення. Водночас суди мають запобігати використанню цього та інших процесуальних механізмів для зловживань, зокрема у справах щодо дітей, де формальний спір може використовуватися для досягнення цілей, не пов'язаних із захистом їхніх інтересів. Ефективність судового захисту також залежить від належного визначення суб'єктного складу спору, можливості дистанційної участі військовослужбовців та застосування спрощених процесуальних форм.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні комплексної моделі процесуального захисту прав військовослужбовців, яка поєднувала б спеціальні гарантії воєнного стану з принципами доступності, своєчасності та ефективності цивільного судочинства. Окремого дослідження потребують законодавче врегулювання спеціального порядку посвідчення заповітів військовослужбовців, удосконалення стандартів доказування у сімейних і спадкових спорах та розвиток дистанційних і письмових форм судового провадження.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено особливості судового захисту сімейних і спадкових прав військовослужбовців та членів їхніх сімей у цивільному судочинстві України в умовах воєнного стану. Визначено, що специфіка проходження військової служби, зокрема виконання бойових завдань, обмежена можливість особистої участі в судових та нотаріальних процедурах, ускладнюють реалізацію загальних механізмів захисту цивільних прав. Проаналізовано особливості доказування у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю, реалізації спадкових прав, а також застосування процесуального механізму зупинення провадження за участю військовослужбовців. Встановлено, що чинне регулювання містить окремі колізії та правозастосовні проблеми щодо посвідчення заповітів військовослужбовців, оцінки доказів сімейних відносин і забезпечення належного суб'єктного складу учасників справи. Узагальнення судової практики засвідчило необхідність стабільного застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України як гарантії дотримання процесуальних прав військовослужбовців із одночасним урахуванням їхнього волевиявлення та недопущенням процесуальних зловживань. Обґрунтовано необхідність удосконалення порядку посвідчення заповітів військовослужбовців, формування єдиних підходів до оцінки доказів із урахуванням специфіки військової служби та

розвитку адаптованих процесуальних механізмів розгляду відповідних справ. Запропоновано розширити використання дистанційної участі, письмового провадження та спеціальних способів судового повідомлення у справах за участю військовослужбовців.

Ключові слова: військовослужбовці, сімейні права, спадкові права, цивільне судочинство, воєнний стан.

Література

1. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Переваги застосування при врегулюванні сімейних конфліктів за участю військовослужбовців та членів їх сімей комбінованої примирної процедури медіації-консiliaції. *Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни*: зб. тез Всеукраїнського круглого столу (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року). Хмельницький, 2024. С. 15–18. URL: <https://univer.km.ua/sites/default/files/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%A1%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%20%D0%9A%D1%80%20%D1%81%D1%82%202023.pdf> (дата звернення: 03.08.2026).
2. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.08.2026).
3. Добреня Н. В., Новак Я. В., Сидоренко В. В. Основи захисту прав військовослужбовців та їх родин під час війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Т. 1, № 90. С. 48–52. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.7>.
4. Ковальов Д. І. Правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 89, Ч. 2. С. 441–445. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.67>.
5. Маковій В. П. Особливості участі військовослужбовця у спадкових правовідносинах в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Т. 1, № 92. С. 456–463. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.65>.
6. Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. 2023. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 150–159. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22>.
7. Новицька, Н. Б., Новицький, А. М., Салецька, Н. М. Правові підстави реалізації права на вступ у спадщину в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. № 2(19). С. 126–134. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(19\)-2025-126-134](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-126-134).
8. Постанова Верховного Суду від 10.09.2026 року у справі № 176/2044/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130138397> (дата звернення: 03.08.2026).
9. Постанова Верховного Суду від 12.11.2025 року у справі № 754/947/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131941691> (дата звернення: 03.08.2026).
10. Постанова Верховного Суду від 19.06.2026 року у справі № 131/526/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137690586> (дата звернення: 03.08.2026).
11. Постанова Верховного Суду від 25.03.2026 року у справі № 709/2037/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135189894> (дата звернення: 03.08.2026).

12. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text> (дата звернення: 03.08.2026).

13. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text> (дата звернення: 03.08.2026).

14. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія / за ред.: Є. О. Харитоновна, О. І. Харитонові, К. Г. Некіт ; упор.-укл. Ю. С. Маршук ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44198270-fb58-478d-aa62-835477f5dd40/content> (дата звернення: 03.08.2026).

15. Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358 від 13.01.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41130> (дата звернення: 03.08.2026).

16. Резворович К., Хаджийський М. Сучасні правові виклики реалізації спадкових прав у воєнний та післявоєнний періоди. *Публічно-правове та приватно-правове регулювання окремих сфер суспільних відносин*. 2025. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-17>.

17. Синельников Є. В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 64–69. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.10>.

18. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 03.08.2026).

19. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.08.2026).

20. Яремчук А. А. Поняття та зміст правового регулювання проходження військової служби в Україні. *Київський часопис права*. 2026. № 1. С. 293–300. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.41>.

Information about the authors:

Rezvorovych Krystyna Ruslanivna,

Doctor of Science in Law, Associate Professor,
Head at the Department of Civil Law and Psychology
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky avenue, Dnipro, 49045, Ukraine

Yunina Maryna Petrivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Civil Law and Psychology
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky avenue, Dnipro, 49045, Ukraine